

Bestelde Daniël van Boechout baron van Boelare **DE AANBIDDING DER WIJZEN** van Jan Gossaert alias Mabuse voor de Sint-Adriaansabdij?

Jan COPPENS

In een zijkapel van de Sint-Lukaskerk, naast de Sint-Adriaansabdij, hing bijna honderd jaar een meesterwerk van Jan Gossaert Mabuse, 'De Aanbidding der Wijzen'. Hij was de eerste kunstenaar uit het Noorden die naar Rome reisde en daar de antieke overblijfselen in beeld bracht. Gossaert stamt uit de traditie van Van Eyck en legde de basis voor Rubens. Tijdens een bezoek aan de abdij door de aartshertogen Albrecht en Isabella in 1600 was het echtpaar zodanig onder de indruk van de schoonheid van dit schilderij dat ze het kort nadien aankochten. Na heel wat omzwervingen belandde dit topwerk in 1911 in de National Gallery te Londen waar het nog steeds te bewonderen is. Waarom schilderde Gossaert dit werk voor de Sint-Adriaansabdij? Wat is de band van deze kunstenaar met Geraardsbergen? Recent onderzoek van de Engelse kunsthistoricus Lorne Campbell ⁽¹⁾ bracht een onbekende link aan het licht: de hechte vriendschap tussen Daniël van Boechout, baron van Boelare, en Filips van Bourgondië, bastaardzoon van Filips de Goede, een actief mecenas van de kunst en werkgever van Jan Gossaert.

Jan Gossaert is bij sommigen misschien beter bekend als Mabuse. De handtekeningen op enkele van zijn schilderijen zoals "Iennin Gossart de Mabu(s)e" en later ook "Ioannes Malbodius" geven een sterke aanwijzing dat Gossaert afkomstig was van Maubeuge ⁽²⁾, een stadje in het middeleeuwse graafschap Henegouwen dat door de Vrede van Nijmegen (1678) in Franse handen kwam ⁽³⁾, of dat ouders uit die streek afkomstig waren. De naam Gossart is trouwens wijd verspreid in Henegouwen en Noord-Frankrijk. Hij werd rond 1478 geboren als Je(h)an Gossart in Maubeuge. Zijn geboortedatum is niet uit de archieven bekend maar is afgeleid van de inscriptie op een portret dat Gossaert in 1528 op vijftigjarige leeftijd zou

IOANNI MABVSIO, PICTORI.

*Tuque adeo nostris seclum dicere, Mabusi,
Versibus ad graphicen erudisse tuum.
Nam quis ad aspectum pigmenta politius alter
Florida Spelleus illineret tabulis?
Arte alijs, esto, tua tempora cede secutis
Peniculi ductor par tibi, rarus erit.*

(G.) Wikimedia Commons

Jan Gossaert alias Mabuse (Gravure).

- ⁽¹⁾ Lorne Campbell (Stirling 1946) is een Schotse kunsthistoricus en auteur van een reeks publicaties over de 14de en 15de eeuwse kunst. Hij is specialist in de Vroeg-Nederlandse Schilderkunst en Noordelijke Renaissance (Vlaamse Primitieven) en zijn bijdrage tot het onderzoek en kennis over deze periode kan vergeleken worden met Max Jakob Friedländer (1867-1958) en Erwin Panofsky (1892-1968). In deze bijdrage wordt meermaals verwezen naar zijn publicatie over Gossaert: L. CAMPBELL, *Jean Gossart The Adoration of the Kings*, from *National Gallery Catalogues: The Sixteenth Century Netherlandish Paintings with French Paintings before 1600*, Londen, 2012.
- ⁽²⁾ De oudste attestatie van Maubeuge is *Malbodium* (752-68) (Gysseleynck), later ook *Melbarium*, *Villa Malbodiensis*, *Melbodium*, *Malbode*, *Malboege*, *Melboege*, *Mabuge*, *Mabuse*.
- ⁽³⁾ Zowat de helft van het historische graafschap Henegouwen werd later geannexeerd door de Franse koning Lodewijk XIV en ging samen met het geannexeerde deel van het graafschap Vlaanderen de zelfstandige Franse provincie Vlaanderen (Flandre) vormen. Deze provincie werd na de Franse Revolutie het Noorderdepartement.

hebben geschilderd ⁽⁴⁾. Een andere indicatie is ook de aanvaarding als 'meester' in het schildersgilde die meestal omstreeks de leeftijd van 25 jaar plaatsvond. Gossaerts aanvaarding als 'meester' staat opgetekend in de *Liggen* van het Antwerpse Sint-Lukasgilde in 1503 ⁽⁵⁾. Op zijn werken en in gildeboeken vinden we dus verschillende varianten van zijn naam: Iennin, Janin, Jennyn; Gossart, van Henegouwe, de Waele... maar gezien de Vlaamse schilderkunst toen toonaangevend was, werd zijn naam dus vernederlandsd tot Jan Gossaert en werd zijn oeuvre door kunsthistorici al vroeg gerekend tot de Vlaamse schilderkunst. Dit was heel gewoon, vergelijk bijvoorbeeld met Rogier van der Weyden uit Doornik die geboren werd als Rog(i)er de la Pasture ⁽⁶⁾.

Wellicht verliet Gossaert al op jonge leeftijd Maubeuge om het schilderen te leren in Brugge, hoogst waarschijnlijk bij Gerard David ⁽⁷⁾. Maar in de laatste jaren van de 15de eeuw verplaatste het economisch zwaartepunt zich stilaan van Vlaanderen naar Brabant en bood Brugge niet veel emplooi meer voor jonge schilders. Daarom trokken velen naar Antwerpen, dat blijkt uit de namen van gildelijsten. Verschillende keerden echter ook naar Brugge terug omdat

zij wellicht in de schaduw bleven van jonge kunstenaars die van Brussel naar Antwerpen kwamen voor hun opleiding. Samen met de Noorderlingen brachten de Brusselaars in Antwerpen een nieuwe stijl die thans met de verzamelnaam laatgotisch maniërisme wordt aangeduid. Bij Gossaert sloeg deze stijl blijkbaar direct aan en wellicht droeg hij haar het zijne toe om haar populair te maken. Zijn reputatie was meteen gevestigd want reeds in 1505 en 1507 nam hij op jonge leeftijd al leerlingen aan. Het is niet duidelijk hoe iemand die zijn carrière heel gewoon begon als lid van een Sint-Lukasgilde, de belangstelling kan hebben getrokken van de admiraal van Zeeland, Filips van Bourgondië, een onwettige zoon van Filips de Goede, maar feit is dat het gebeurde. In 1507 kwam hij in dienst van deze kunstmecenas en verdween zijn naam uit de Antwerpse archieven. Deze edelman van Bourgondische bloede heeft een beslissende invloed gehad op Gossaerts vorming. Door Filips kwam Gossaert in contact met het humanisme van zijn tijd, de kunstenaar maakte namelijk deel uit van een gezantschap dat onder leiding van de admiraal door de landvoogdes van de Nederlanden, Margaretha van Oostenrijk, naar Paus Julius II in Rome werd gestuurd.

De expeditie naar Italië 1508-1509

Op 26 oktober 1508 vertrok Jan Gossaert met Filips van Bourgondië en zijn gevolg naar Rome. Tijdens die reis bezochten ze naast Rome ook Venetië, Florence, Verona en Padua. Deze expeditie werd uitvoerig beschreven door Filips' secretaris en aalmoezenier, de Nederlandse humanist en historiograaf Gerrit (Gerard) Geldenhouter ⁽⁸⁾. Uit zijn verslag weten we dat Filips zeer geïnteresseerd was in bouwwerken uit de klassieke Oudheid en daarom Gossaert speciaal had verzocht hem te vergezellen met het doel tekeningen te maken van de oudheden om als herinnering en documentatie terug mee naar huis te nemen. Op 14 januari 1509 kwam de delegatie in Rome aan. Gossart gaf er zijn ogen de kost en zette allerlei impressies op papier. Hij maakte in de Eeuwige stad een groot aantal tekeningen van antieke ruïnes en sculpturen die de stad rijk was. Vandaag zijn slechts vier overgebleven bladen bekend; een blad met de ruïne van het Colosseum (Berlijn, *Kupferstichkabinett*), een studie naar de zogenaamde Apollo Kitharodos (Venetië, *Accademia*), een studie naar de zogenaamde Capitoleinse Hercules (Privécollectie, Londen), en een blad met studies naar onder meer de beroemde *Spinario* 'Doorntrekker'

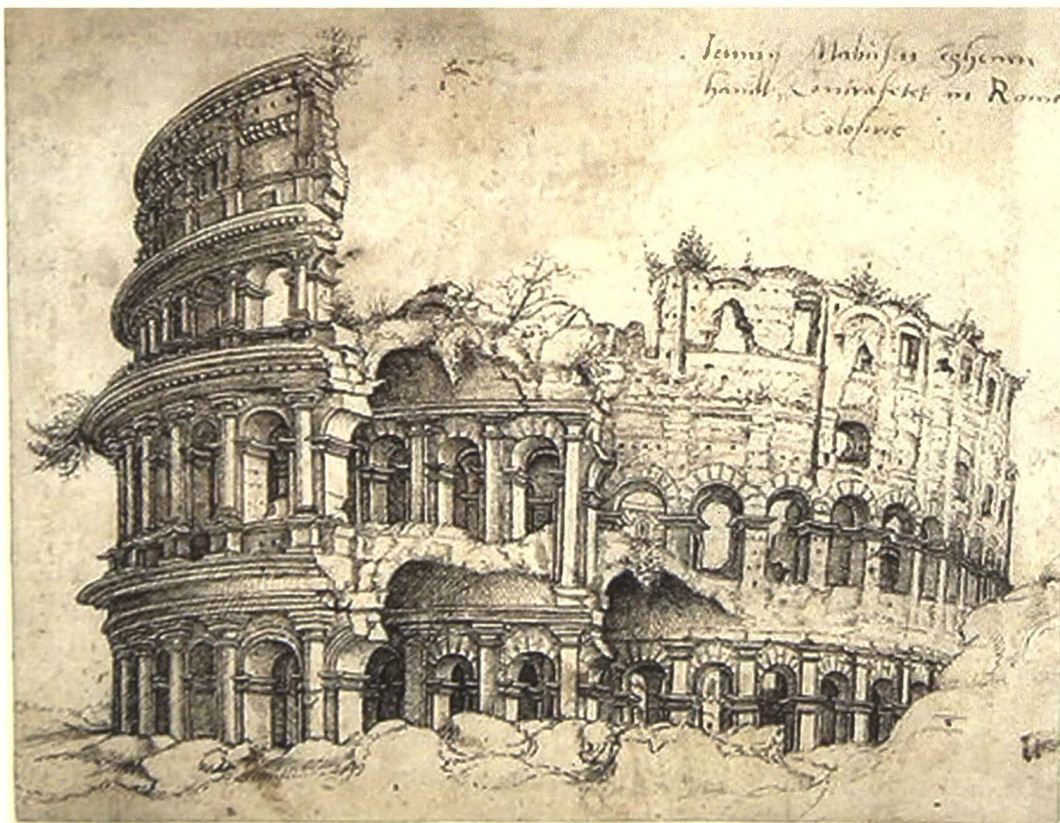
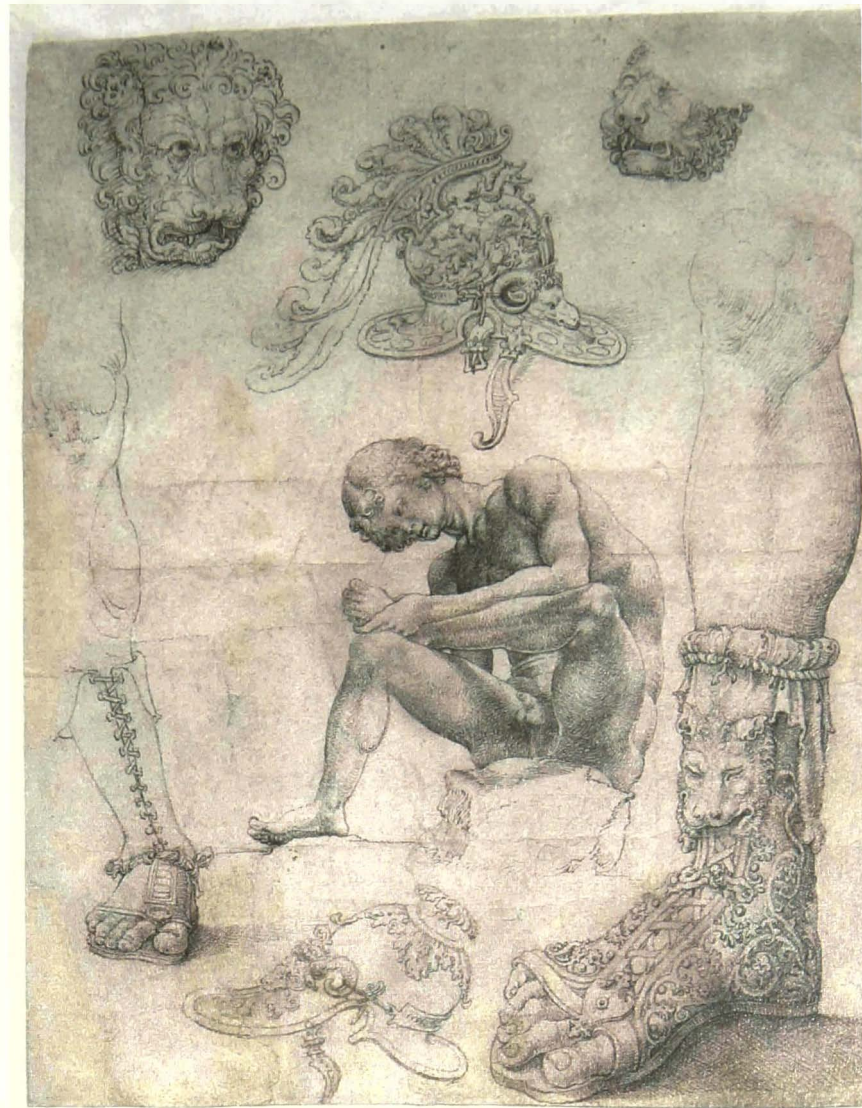
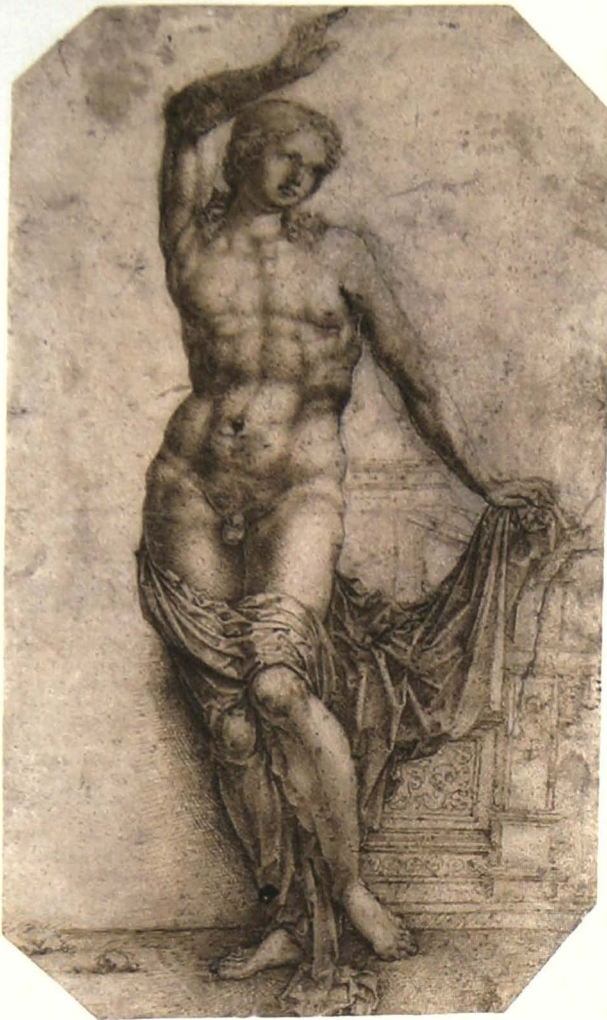
⁽⁴⁾ Dit portret van medicus Reynier Snoy is spoorloos, maar werd door Aernout van Buchel (Arnoldus Buchelius) beschreven in zijn *Res Pictoriae* uit 1623.

⁽⁵⁾ P. ROMBOUTS en T. VAN LERUS, *De liggen en andere historische archieven der Antwerpsche Sint Lucasgilde*, Antwerp - Den Haag, 1864, p. 76. Een legger of ligger is een boek of register waarin zaken van een bepaalde aard officieel staan opgetekend. In sommige streken, b.v. in een deel van Vlaanderen is de benaming *ligger* in gebruik.

⁽⁶⁾ Doornik behoorde trouwens tot het Graafschap Vlaanderen en ligt in wat genoemd wordt Romaans-Vlaanderen (Frans: *Flandre romane* of *Flandre gallicante* Latijn *Gallo-Flandria* of *Flandria Gallica*), dat is het Romaanstalige deel van het oude graafschap Vlaanderen. Het bestaat uit Rijsels-Vlaanderen en het Doornikse en ligt dus deels over de Frans-Belgische grens heen.

⁽⁷⁾ M.W. AINSWORTH, S. ALSTEENS, N.M. ORENSTEIN, *Mens, mythe en zinnelijkheid. De Renaissance van Jan Gossart, het volledige werk*, Brussel-New York, 2010, p. 9.

⁽⁸⁾ Het leven van Filips van Bourgondië is in 1529 uitvoerig beschreven door zijn secretaris en biechtvader Gerrit Geldenhouter (Gerardus Noviomagus, Nijmegen, 1482 - Marburg, 10 januari 1542) in zijn publicatie *Vita Philippi a Burgundia Episcopi Ultrajectini* (1529). Geldenhouter ontving zijn opleiding aan de Latijnse school in Deventer, alvorens bij de Augustijner koorheren in te treden. Na zijn intrede studeerde hij in Leuven. Hier schreef hij zijn eerste publicaties, waaronder een bundel satiren in de trant van Erasmus' *Lof der Zotheid*. Na de dood van Filips reisde hij door de Nederlanden en Duitsland, onder andere naar de stad Wittenberg om Luther te horen. In 1526 trad hij uit de Augustijnerorde en trouwde. Zes jaar later werd hij tot hoogleraar benoemd aan de nieuw gestichte Lutherse universiteit van Marburg, eerst in de geschiedenis en later in de nieuwtestamentische theologie. Geldenhouter had zijn sporen in de geschiedenis verdiend met onder meer twee studies naar de geschiedenis van de Bataven en hun historische belang voor Gelre en de stad Nijmegen. Een moderne boeiende beschrijving van Filips' leven is van de hand van J. STERK, *Philips van Bourgondië 1465-1524: bisschop van Utrecht, als protagonist van de renaissance, zijn leven en maecenaat*, Zutphen, 1980.

De vier bekende studies van Jan Gossaert getekend tijdens de expeditie naar Rome.
Boven: links de Apollo Kitharoedos, rechts de Spinario of "Doortrekker".
Onder: links het Colosseum, rechts de Capitoleinse Hercules.

(Leiden, Prentenkabinet). Daar ligt de kiem van Gossaerts faam als eerste kunstenaar uit het Noorden die antieke resten tekende en die kennis en stijl meenam naar zijn thuisland en zo in de Bourgondische Nederlanden de evolutie van de kunst een beslissende wending gaf ⁽⁹⁾. Dat feit zou zijn kunst blijvend beïnvloeden: de hybride mengeling van late hofgotiek, antieke oudheid en Italiaanse renaissance.

Voor hij in Rome arriveerde is Gossaert tijdens zijn doorreis langs steden als Trente, Verona, Mantua en Florence ongetwijfeld in contact gekomen met de 15de- en vroeg-16de-eeuwse Italiaanse schilderkunst die daar ten overvloede aanwezig was. In de Eeuwige Stad zelf waren op dat moment Michelangelo en Rafaël aan het werk, de eerste aan het plafond van de Sixtijnse Kapel de laatste aan de befaamde "Stanze" ⁽¹⁰⁾. Het is waarschijnlijk dat Gossaert als lid van het gevolg van een belangrijk gezant toegang heeft gehad tot deze plaatsen, of tenminste tekeningen en voorontwerpen heeft gezien van de werken die toen werden uitgevoerd. Het gezantschap keerde terug in juni 1509. Gossaert bleef echter nog wat langer in Rome, wat blijkt uit het feit dat hij er nog in juli van dat jaar actief was. Na zijn bezoek aan Italië speelde Gossaert een belangrijke rol in de introductie van de Italiaanse Renaissance in de Nederlanden. Hij vestigde zich vermoedelijk in het Zeeuwse Middelburg, want eind 1509 werd een zekere 'Janin de Waele' geregistreerd als lid van de broederschap van Onze-Lieve-Vrouw in Middelburg. Dit vermoeden wordt bevestigd door enkele elementen: zijn broer Nicasius, architect en ingenieur, woonde in die stad, Gossaert voedde hier na zijn huwelijk met Margriet 's Molders, zijn drie kinderen op en

Middelburg is niet ver verwijderd van kasteel Suytburg, het huidige West-Souburg in Walcheren, waar zijn werkgever Filips van Bourgondië verbleef.

Door het feit dat hij zich bij zijn terugkeer naar de Nederlanden opnieuw diende toe te leggen op religieuze taferelen kon Gossaert de band met de vertrouwde Vlaamse traditie gemakkelijker weer opnemen. Toch was zijn visie op de kunst van de Vlaamse Primitieven verrijkt met de invloeden die hij in Italië had opgedaan en met de inspiratie die hij wist te putten uit het grafische werk van tijdgenoten als Albrecht Dürer en Jacopo de Barbari. Van deze laatste zou hij het perspectief geleerd hebben. Gossaerts werk fixeerte zich in deze periode uitermate sterk op de kunst van zijn beroemde Zuid-Nederlandse voorgangers zoals Jan van Eyck en Hugo van der Goes. Hij verfijnde zijn olieverftechniek naar het voorbeeld van deze oude meesters en inspireerde zich letterlijk op beroemde composities van hun hand. Een mooi voorbeeld uit deze scheppingsfase is het paneel dat Christus tussen Johannes de Doper en Maria voorstelt (Madrid, *Museo del Prado*). Het werk is een vrije kopie naar de Deiësisgroep uit het centrale deel van het *Lam Gods* van Jan van Eyck. *De Aanbidding der Wijzen* (Londen, *National Gallery*), die hij tussen 1510 en 1512 schilderde voor de Benedictijnenabdij van Geraardsbergen verwijst duidelijk naar het werk van Hugo van der Goes, met name naar diens *Monforteretabel* (Berlijn, *Gemäldegalerie*) en naar voorbeelden van Gerard David.

Van alle schilderijen die tot Gossaerts vroege maniëristische periode behoren is er één met zekerheid te dateren, een diptiek in het Palazzo Doria te Rome, dat Gossaert schilderde voor

een Italiaanse edelman Antonio Siciliano in 1513. De diptiek bestaat uit een portret van Siciliano zelf met als tegenhanger een Madonna in de kerk, een vrij nauwkeurige kopie naar Jan van Eyck. Het portret dat geplaatst is in een uitvoerig landschap, blinkt uit door de fijne verzorging van de details en door een rijke kleurigheid. Het zet op waardige manier de traditie van de vroege Nederlandse kunst voort. De details zijn nadrukkelijk uitgebeeld met een neiging naar grote precisie van de lijn waardoor de onderdelen uit het geheel als het ware worden geïsoleerd. Dit treedt nog sterker naar voor in de *Malvagna-triptiek* waar Maria in een gotisch tabernakel opgenomen is als een juweel in een zeer uitvoerig bewerkte bezetting. Wellicht in dezelfde periode, 1510-1512, schilderde Gossaert *de Aanbidding der Wijzen* voor de Sint-Adriaansabdij van Geraardsbergen. We komen later uitgebreid op dit schilderij terug.

Toen zijn beschermheer, Filips van Bourgondië, in 1517 bisschop van Utrecht werd, volgde Gossaert zijn mecenas naar diens residentie, het kasteel van Wijk bij Duurstede. Ook hier ontplooidde hij een veelzijdige activiteit. Hij schilderde niet alleen panelen maar bracht ook wand- en plafondschilderingen aan, hij ontwierp een triomfwagen, zegels en koorgestoelte ⁽¹¹⁾. Vanaf dan begon hij ook steeds meer voor anderen te werken en was het Gossaert klaarblijkelijk toegestaan ook andere opdrachten aan te nemen, al kwamen deze voornamelijk van de Bourgondische verwanten van de bisschop en van vertrouwelingen van het Habsburgse hof, o.a. voor keizer Karel V en Christiaan II van Denemarken. In 1523 werkte hij ook aan het hof van Margaretha van Oostenrijk waar hij ook schilderijen restaureerde en in dezelfde periode schilderde hij de opmerkelijke *Sint-Lukas tekent Ma-*

⁽⁹⁾ M.W. AINSWORTH, ..., *op. cit.*, p. 10.

⁽¹⁰⁾ De vier "Stanze" in het Apostolisch Paleis in het Vaticaan zijn vier kamers in het publieke gedeelte van het paleis, die bekend zijn geworden door de fresco's van Rafaël en zijn assistenten/leerlingen. De opdracht voor de decoratie van deze kamers werd rond 1508 gegeven aan de kunstenaar door paus Julius II. Hiermee wilde Julius II de pauselijke vertrekken van zijn voorganger paus Alexander VI qua grandeur overtreffen.

⁽¹¹⁾ J. STERK, *op. cit.*, p. 138-139.

Links de "Deiësisgroep" uit het centrale deel van het Lam Gods door Jan van Eyck (Gent, Sint-Baafskathedraal), rechts de "Deiësisgroep" door Jan Gossaert (Madrid, Museo del Prado).

De "Malvagna-triptyek" door Jan Gossaert (Museum Palermo).

◀ "De Aanbidding der Wijzen" door Jan Gossaert. (National Gallery, Londen).

ria en het Kind, (thans in het Kunsthistorisches Museum te Wenen).

Na de dood van zijn beschermheer Filips van Bourgondië in 1524 trad Gossaert in dienst van de neef van overleden bisschop, Adolf van Bourgondië, admiraal van de Nederlanden en markies van Veere. Hij installeerde zich opnieuw te Middelburg en was er werkzaam aan het hof van zijn nieuwe patroon. In zijn laatste levensjaar 1532, stond hij onder de bescherming van de Spaanse markiezin Mencía de Mendoza, de derde echtgenote van Hendrik III, graaf van Nassau (een oom van Willem van Oranje). Jan Gossaert overleed in het najaar van 1532 ⁽¹²⁾. Het is duidelijk dat door zijn langdurige band met de Bourgondisch-Habsburgse hoven voor Gossaert de deuren open gingen van rijke, verfijnde en onderlegde verzamelaars en dat zijn reis naar Rome in het gezelschap Filips van Bourgondië zowel aan zijn eigen loopbaan als aan de schilderkunst in de Nederlanden een ingrijpende wending heeft gegeven. In tegenstelling tot veel van zijn Antwerpse en Brusselse tijdgenoten stond hij wellicht nooit aan het hoofd van een bloeiend werkplaats, maar zijn kunst was zo revolutionair, dat tal van kunstenaars van de volgende generatie zijn stijl overnamen en verder verspreidde. Gossaert wordt

internationaal gezien als de spilfiguur in de ontwikkeling van de vroeg-Nederlandse kunst, die de erfenis van haar stichter, Jan van Eyck, deed evolueren in een richting die zou uitmonden in de grootse kunst van de eeuw van Rubens.

Filips van Bourgondië

We weten ondertussen dat Filips van Bourgondië een beslissende invloed heeft gehad op Jan Gossaerts vorming, maar wie was die Bourgondische admiraal en bisschop? Hij werd geboren in 1465 te Brussel als bastaardzoon van Filips de Goede en zijn maitresse, Margaretha van der Post ⁽¹³⁾. Filips was dus een halfbroer van Karel de Stoute ⁽¹⁴⁾ en volgens diverse bronnen was hij wat betreft gelaat zeer gelijkende op zijn vader ⁽¹⁵⁾. Hertog Filips de Goede, landsheer van de Bourgondische Nederlanden, trouwde drie keer, had dertig bekende maitresses en achttien toegegeven bastaardkinderen ⁽¹⁶⁾. De jonge Filips van Bourgondië groeide op bij zijn moeder, Margaretha, in Brussel. Op zijn twaalfde werd de knaap naar het hof van Maria van Bourgondië gehaald, de dochter en erfgename van Karel de Stoute (die in 1477 sneuvelde bij Nancy). Op 19 augustus van datzelfde jaar trad Maria in het huwelijk met de Habsburgse aartshertog Maximiliaan van Oostenrijk, die daardoor in feite de nieuwe landsheer werd van de Bourgondische Nederlanden. Geldenhouwer, de Nederlandse humanist die het levensverhaal van

⁽¹²⁾ Een exacte datum werd niet teruggevonden. Maar uit briefwisseling blijkt dat hij nog een brief ondertekende op 12 september en dat hij overleed vóór 13 oktober 1532: J.K. STEPPE, *op. cit.*, p. 33-38.

⁽¹³⁾ Geschiedschrijvers gebruiken verschillende varianten: Margarita Postia, Margareta van Prost en zelfs Marguerite van Proest, zie J. STERK, *Philips van Bourgondië 1465-1524: bisschop van Utrecht, als protagonist van de renaissance, zijn leven en maecenaat*, Zutphen, 1980, p. 157, noot 2.

⁽¹⁴⁾ Filips de Goede, ook genaamd Filips III van Bourgondië (Dijon, 31 juli 1396 – Brugge, 15 juni 1467), was hertog van Bourgondië van 1419 tot aan zijn dood. Hij was de zoon van Jan zonder Vrees en Margaretha van Beieren-Straubing. Als landsheer van Vlaanderen, Brabant, Namen en Limburg heeft hij een belangrijke rol gespeeld in de geschiedenis van de Nederlanden.

⁽¹⁵⁾ J. STERK, *Philips van Bourgondië 1465-1524: bisschop van Utrecht, als protagonist van de renaissance, zijn leven en maecenaat*, Zutphen, 1980, p. 87. Daarin citeert hij Wilhelmus Heda, *De Episcopis Ultraiectinis*, Utrecht, 1643.

⁽¹⁶⁾ Sommige bronnen spreken zelfs van 26 bastaardkinderen, al is voorzichtigheid geboden, want heel wat genealogen linken hun familie graag aan de Bourgondische hertog. Filips was ook helemaal geen recordhouder want de bisschop van Luik, Jan van Heinsberg, had meer dan 60 bastaardkinderen. Zie desgewenst E. DE MAESSCHALCK, *De Bourgondische Vorsten (1315-1530)*, Leuven, 2008, p. 113-115.

Deze twee anonieme portretten van Jan Gossaert worden door kunsthistorici beschouwd als mogelijke zelfportretten.

Links: Anoniem portret door J. Gossaert (Currier Gallery of Art, New Hampshire). Rechts: Anoniem portret door J. Gossaert (Pushkin Staatsmuseum, Moskou).

Filips van Bourgondië schreef, vertelt dat Filips als jonge man onderricht kreeg in schilder- en tekenkunst en ook het goudsmiden, vermoedelijk maakte dit deel uit van zijn opvoeding aan het Bourgondische hof. Ofschoon hij in 1483 een militaire carrière was begonnen, liet hij zich toch op 7 december 1484 inschrijven aan de universiteit van Leuven, waaruit men kan afleiden dat de jonge edelman, die volgens Geldenhouwer al voor zijn komst aan het hof redelijk Latijnkende, toen reeds belangstelling voor wetenschap en cultuur koesterde⁽¹⁷⁾. Vermoedelijk door zijn connecties in kringen met de Leuvense universiteit kreeg Filips gaandeweg een diepgaande belangstelling voor de klas-

sieke Oudheid.

In 1486 werd Filips tot ridder geslagen en in de jaren 1488-1490, een woelige periode van opstanden, is hij vooral met militaire zaken bezig. Zo nam hij deel aan de mislukte belegering van Lessen in juli 1489⁽¹⁸⁾. Maar het uiteindelijke slot van de vijandelijkheden, de Vrede van Senlis in 1493, heeft hij niet afgewacht want in 1490 vertrok hij naar het noorden, naar zijn bejaarde halfbroer David van Bourgondië, ook een buitenechtelijke zoon van hertog Filips de Goede, die al in 1456 door toedoen van zijn vader bisschop van Utrecht was geworden⁽¹⁹⁾. Daar werd Filips aangesteld tot slotbewaarder van het kasteel Duurstede,

het buitenverblijf van de bisschop in Utrecht. Aan het bisschoppelijk hof ontmoette hij Daniël van Boechout, heer van Boelare, die slotbewaarder was in een ander kasteel van de bisschop, Ter Horst in Rhenen, op enkele kilometers van Duurstede. Ter Horst was een grensburcht van de bisschop van Utrecht om het Sticht tegen Gelre te beschermen. Het Sticht was het territorium waarover de bisschoppen van Utrecht in de middeleeuwen als vorst de landsheerlijkheid uitoefenden⁽²⁰⁾. Daniël van Boechout was trouwens niet alleen baron van Boelare, maar ook heer van Beverweerd, een landgoed op enkele kilometers van Utrecht, waar hij wellicht als kind opgroeide. Filips' hulp werd door

⁽¹⁷⁾ J. STERK, *Philips van Bourgondië 1465-1524: bisschop van Utrecht, als protagonist van de renaissance, zijn leven en maecenaat*, Zutphen, 1980, p. 98.

⁽¹⁸⁾ G. DOUTREPONT & J. JODOGNE, *Chroniques de Jean Molinet*, Brussel, 1935-1937, vol. II, p. 155.

⁽¹⁹⁾ David van Bourgondië (Utrecht, 1427 - Wijk bij Duurstede, 1496) was bisschop van Utrecht van 1456 tot 1496. Hij was een bastaardzoon van Filips de Goede en Colette Casteleyn en was met 40 jaar de langst regerende bisschop van Utrecht, afgezien van Balderik en Willibrord. Hij was ook proost van Sint-Donaas in Brugge.

⁽²⁰⁾ Utrecht was van 1024 tot 1528 een vorstendom binnen het Heilige Roomse Rijk. Dat wil zeggen dat de bisschop als rijksvorst en graaf ook heerlijke rechten had en dus ook wereldlijke macht bezat.

Filips de Goede geflankeerd door twee bastaardzonen: links Filips van Bourgondië en rechts David van Bourgondië. (Links: tekening van Filips van Bourgondië, kopie naar Jan Gossaert uit Recueil d'Arras, 16de eeuw. Midden Filips de Goede, kopie naar Rogier van der Weyden. Rechts: tekening van David van Bourgondië uit Utrechtsch-Hollandsche Jaarboeken 1481-1483.)

Daniël ingeroepen om het kasteel Ter Host te verdedigen toen het bedreigd werd ⁽²¹⁾.

Na de dood van bisschop David in 1496 keerde Filips terug naar het Bourgondische hof in de Zuidelijke Nederlanden, dat onder de Filips de Schone ⁽²²⁾ voornamelijk in Mechelen resideerde. Deze jonge hertog was de zoon van Maria van Bourgondië en de Habsburgse Maximiliaan van Oostenrijk. Toen zijn moeder in 1482 stierf, werd hij als vierjarige kleuter troongerechtigd. Zijn vader oefende tijdens zijn minderjarigheid het regentschap over de Nederlanden uit. De jonge hertog werd opgevoed te Mechelen bij zijn (stief)grootmoeder Margaretha van York en onderging de invloed van de Zuid-Nederlandse adel. Dat bleek heel duidelijk toen hij

in 1494 meerderjarig werd verklaard en persoonlijk het bewind in handen nam. Niet alleen Filips van Bourgondië vertrok naar het hof van de jonge hertog, ook Daniël van Boechout die er één van de raadsheren-kamerlingen werd ⁽²³⁾. In de 15de eeuw werd aan het hof van de Bourgondische hertogen een streng hofceremonieel ontwikkelt. Uiterlijk kenmerk hiervan was het dragen van zwarte kleding. Dit hofceremonieel werd overgenomen door de Habsburgers en Karel V bracht het later ook naar Spanje.

Filips van Bourgondië maakte in die jaren snel carrière aan het Bourgondische hof. In 1498 werd hij door Filips de Schone tot admiraal van de Nederlanden ⁽²⁴⁾ benoemd en kwam hij aan het hoofd van het Bourgondische leger in het Sticht Utrecht. In

1501 werd hij ridder van het Gulden Vlies en in dat zelfde jaar nog wordt hij vermeld als "*messire Philippe, bastard de Bourgoingne, grant et premier maistre d'hostel*" wat betekende dat de leiding van de hele gang van zaken aan het hof bij hem berustte. In die functie en als ingewijde op gebied van schilderkunst zorgde hij ervoor dat in 1504 Jeroen Bosch de opdracht kreeg om een groot drieluik te schilderen voor Filips de Schone met "*le jugement de dieu assavoir paradis et enfer*", een tafereel van het Laatste Oordeel ⁽²⁵⁾. Later zou blijken dat ook Filips van Bourgondië op zijn minst twee werken bezat van Bosch ⁽²⁶⁾.

Enkele jaren later richtte Filips' belangstelling zich op een andere geheimzinnige wereld dan die van Bosch: die van de klassieke oudheid. We zagen al

⁽²¹⁾ C.A. VAN KALVEEN, *Het Bestuur van bisschop en Staten in het Nedersticht : Oversticht en Drenthe, 1483-1520*, Utrecht, 1974, p. 11.

⁽²²⁾ Filips de Schone (Brugge, 22 juni 1478 - Burgos, 25 september 1506) ook Filips I van Castilië genaamd, Frans *Philippe le Beau* (niet te verwarren met zijn naamgenoot de Franse koning Filips IV, Frans *Philippe le Bel*) was tevens de vader van Karel V. In 1496 trad hij in het huwelijk met Johanna van Castilië, dochter van het Spaanse katholieke koningspaar Ferdinand van Aragón en Isabella I van Castilië. Daarmee werd de basis gelegd voor een meer dan tweehonderd jaar durende verbintenis tussen de Zuidelijke Nederlanden en Spanje.

⁽²³⁾ C. BUIKENS, *Supplement aux Trophées tant sacrés que profanes du Duché de Brabant*, Den Haag, 1726, p. 46: "*Sous Philippe le Beau, Roy de l'Espagne & Duc de Brabant, se trouve dans sa court les Officiers suivants... Chambellans... Le Seigneur de Boulers*".

⁽²⁴⁾ Admiraal der Nederlanden was een functie die bestond tussen 1485 en 1573. Voor die tijd was er al een admiraal van Vlaanderen, later aangevuld met een admiraal voor de overige gewesten in de Bourgondische Nederlanden.

⁽²⁵⁾ Mogelijk is dit het Laatste Oordeel-drieluik van Bosch dat nu hangt in de Academie van Beeldende Kunsten Wenen in Wenen.

⁽²⁶⁾ J. STERK, *op. cit.*, zie de inventaris op p. 218.

Filips de Schone

Margaretha van Oostenrijk

Paus Julius II

dat de admiraal in 1508 op diplomatieke missie werd gestuurd naar Rome met onder zijn gevolg o.a. Jan Gossaert. Filips werd eigenlijk gestuurd in het kader van de niet aflatende strijd tussen de paus en de Bourgondische hertogen over kerkelijke benoemingen in de Lage Landen. De hertogen hadden in het verleden die posten vaak aan hun bastaardzonen toegekend, denken we hierbij o.a. aan David van Bourgondië, maar omdat met die posten veel geld gemoeid was, begon paus Sixtus IV in 1473 leden van zijn eigen familie te benoemen in de Bourgondische gebieden. Na het overlijden van Filips de Schone, de vader van de toekomstige Karel V, in 1506, werd Margaretha van Oostenrijk, de tante van Karel, aangesteld tot landvoogdes van de Nederlanden. Zij moest zorgen voor evenwicht in de machtsverhoudingen tussen de paus en haar neefje. Met de diplomatieke missie wilde ze

bekomen dat de benoemingen van bisschoppen en abten opnieuw door de hertog kon gebeuren zonder de goedkeuring van de paus, ondertussen Julius II, een neef van Sixtus IV, en zonder de vriendschappelijke relaties te verstoren. Voor die delicate opdracht had ze iemand nodig die eenzelfde soort profiel nastreefde als de paus, zodat hun gemeenschappelijke interesses de achtergrond konden vormen voor de bespreking van deze netelige kwestie. Filips was de geknipte man hiervoor. Geldenhouwer schreef erg lovend over de architecturale beslagenheid van zijn beschermheer: 'Ging het over bouwkunst, dan kon hij (Filips) meepraten over afmetingen, verhoudingen en vormen van symmetrie. Hij sprak met zo veel precisie over sokkels, zuilen, architraven, kroonlijsten en dergelijke, dat je dacht dat hij het zo uit Vitruvius⁽²⁷⁾ had gehaald. Hij had

met paus Julius II een groter contact over deze zaken dan over die welke met zijn missie samenhangen⁽²⁸⁾. Nog volgens de humanist maakte Filips met zijn kennis van de Oudheid zo veel indruk op de paus, dat die hem wilde overladen met kostbare geschenken, maar de Bourgondiër was zo tactvol om de meeste cadeaus beleefd te weigeren. Tijdens zijn missie kwam hij in Italië onder de indruk van de intellectualistische renaissance-hofhoudingen waaraan geleerden en kunstenaars verbonden waren.

Na zijn terugkeer naar de Nederlanden trachtte hij voor zichzelf dan ook een soortgelijke hofhouding samen te stellen op zijn slot West-Souburg. Dit kasteel in Zeeland, dat hij geërfd had van zijn halfzuster Anna van Bourgondië⁽²⁹⁾, liet hij mede door de schilder Jan Gossaert in renaissance-stijl verbouwen. Filips was een man

⁽²⁷⁾ Marcus Vitruvius Pollio (± 85 - 20 v. Chr.) was een Romeins militair, architect en ingenieur. Hij is bekend als auteur van *De Architectura libri decem* (De bouwkunst, in tien delen), één van de voornaamste bronnen van de Romeinse bouwkunst en techniek.

⁽²⁸⁾ J.K. STEPPE, *Gossaert en de renaissance in de Nederlanden* in *Jan Gossaert genaamd Mabuse*, catalogus, Rotterdam-Brugge, 1965, p. 16.

⁽²⁹⁾ Anna van Bourgondië (ca.1435-1508) was een buitenechtelijk dochter van de Bourgondische hertog Filips de Goede uit zijn relatie met Jacqueline van Steenberghe. Ze groeide op aan het Bourgondische hof in de Nederlanden en werd gouvernante van de latere hertogin Maria van Bourgondië. In 1457 huwde ze met de Zeeuwse edelman ridder Adriaan van Borssele, een bekwaam militair en kamerheer van de hertog. Hij bezat tal van heerlijkheden op het Zeeuwse eiland Walcheren. Het echtpaar bewoonde het kasteel van West-Souburg, dat aan de familie van Borssele toebehoorde. In 1468

was met een grote belangstelling voor erotische 'kapoenerijen' en daarom liet hij zijn vertrekken opsmukken met erotisch-mythologische schilderijen van Gossaert, waaronder de bekende *Neptunus en Amphitrite* (Berlijn, *Gemäldegalerie*), het enige bewaarde paneel na de verwoesting van het kasteel in 1573. Het paneel meet is 1,91 m hoog en 1,28 m breed. Opvallend is ook de volledig Latijnse handtekening die op humanistische wijze geheel in Romeinse kapitalen is gesteld: "IOANNES+MALBODIVS+PINGEBAT+1516". Het werk draagt ook de naam en het devies van zijn opdrachtgever Filips van Bourgondië die duidelijk trots moet zijn geweest op dit manifest van de nieuwe stijl in het noorden. De sensuele kunstwerken in zijn kasteel moeten volgens Stephanie Schrader⁽³⁰⁾ begrepen worden als een verheerlijking van zinnelijk genot. In haar recente publicatie over de renaissancekunstenaar wordt uitgelegd hoe aan het humanistische hof van Filips van Bourgondië de mythologische naakten hand in hand gingen met zijn erotische identiteit⁽³¹⁾. Filips hield dus van het minnespel, liefst met jonge meisjes. Zelfs later, als bisschop, vond hij kuisheid een belediging voor de menselijke natuur⁽³²⁾. Zijn erotische belangstelling deelde hij met zijn vrienden zoals Filips van Kleef, heer van Ravenstein, Wijnendale en Edingen, die in zijn badkamer in zijn kasteel Wijnendale verschillende schilderijen met mythologische naakten liet ophangen, maar ook met Daniël van Boechout. De heer van Boelare erfde trouwens later van Filips twee dure kwalitatief hoogstaande schilderijen over minnarij en een foedraal voor een van beide: "Twee costelicke taffereelkens van

Neptunus en Amphitrite
door Jan Gossaert uit
1516. Het enige
bewaarde paneel uit het
kasteel Suytburg van
Filips van Bourgondië.
Onderaan in de sokkel
staat de signatuur van
Gossaert.
(Berlijn, *Gemäldegalerie*)

de boelschap wel gedaen mit een custodie daer d'een in hoirt... Dese taefferelen heft die here van Boeler", aldus de inventaris van kasteel Duurstede, Filips' residentie als bisschop van Utrecht⁽³³⁾. Uit deze in februari 1529 opgemaakte inventaris blijkt dat Filips' zin voor erotiek geen voorbijgaande gril was. Overal waren zinnenprikkende schilderijen, wandtapijten en beelden te vinden⁽³⁴⁾.

Filips van Bourgondië werd in 1517 door Karel V uit politieke overwegingen op de Utrechtse zetel geplaatst ter vervanging van bisschop Frederik van Baden. Min of meer onvrijwillig nam Filips eind 1516 het zware ambt van geestelijk leider van het diocees Utrecht en van landsheer van het Sticht op zich. Bij zijn intocht in Utrecht had hij nog geen enkele wijding ontvangen, deze werden hem in de volgende dagen achter elkaar toe-

stierf haar man zonder wettige kinderen na te laten. Anna erfde al zijn bezittingen. In 1470 hertrouwde ze met Adolf van Kleef, heer van Ravenstein en Wijnendale. Ze overleed op 14 januari 1508. Het kasteel van West-Souburg en de Zeeuwse polders uit haar nalatenschap gingen na haar dood naar Filips van Bourgondië.

⁽³⁰⁾ Stephanie Schrader is adjunct-conservator van het departement tekeningen van het J. Paul Getty Museum in Los Angeles.

⁽³¹⁾ M.W. AINSWORTH, S. ALSTEENS, N.M. ORENSTEIN, *Mens, mythe en zinnelijkheid, de Renaissance van Jan Gossart*, BRUSSEL, 2010.

⁽³²⁾ S. SCHRADER, *De mythologische naakten van Gossart en de erotische identiteit van Filips van Bourgondië*, in M.W. AINSWORTH, e.a. *Mens, mythe en zinnelijkheid. De Renaissance van Jan Gossart*,... p. 57-67.

⁽³³⁾ J. STERK, *op. cit.*, p. 90, 227, 248

⁽³⁴⁾ In zijn slaapkamer hing een tapijt met van een jachttafereel met niet mis te verstane seksuele connotaties, een man die zijn boor in het net van een jonge vrouw wil steken. In de schatkamer stond een marmeren afgodsbeeld van Priapus, de vruchtbaarheidsgod uit de Oudheid, met een buitenmaats lid in erectie, zie J. STERK, *op. cit.*, p. 57, 137, 237, 263 en 303.

Dit schilderij van een anonieme man door Gossaert, is mogelijk een portret van Filips van Bourgondië. (Sterling and Francine Clark Art Institute, Williamstown, Massachusetts).

gediend. Net zoals zijn vader, Filips de Goede, betoonde hij als landsheer een duidelijke afkeer van oorlog. Hij leidde een luxueus bestaan in de bisschoppelijke residentie, het kasteel van Wijk bij Duurstede, als liefhebber van wapens, vrouwen en paarden. De bisschop leefde als een ware renaissancevorst en liet zich weinig gelegen liggen aan godsdienstige aangelegenheden, die hij door plaatsvervaarders uitbesteedde. Hij bekommerde zich evenmin om het opkomende luthernisme. Filips meest positieve bijdrage

was ongetwijfeld zijn bevordering van de kunsten.

Daniël van Boechout

Daniël van Boechout is in Geraardsbergen bekend voor zijn rol in het overbrengen van de relieken van de apostel Bartholomeus van de katuizerij in Sint-Martens-Lierde naar Geraardsbergen in 1515. Dit was op voorspraak van de baron en vele vooraanstaande burgers van Geraardsbergen, een historisch feit dat nog jaarlijks gevierd wordt in de Processie van Plaisance.⁽³⁵⁾ Verder wordt hij door Van Waesberghe vermeld als de heer van Boelare die fungeerde als bevelhebber van de stad Geraardsbergen bij de belegeringen in 1492⁽³⁶⁾.

Hoger zagen we een tot nu toe minder bekende episode uit het leven van de baron, die van raadsheer-kamerheer aan het hof van Filips de Schone en slotbewaarder van de kastelen van David en Filips van Bourgondië, beiden bisschop van Utrecht.

Daniël van Boechout was een edelman van goede familie. Het geslacht Boechout wordt gerekend bij de hogere adel⁽³⁷⁾. De plaats Boechout was eertijds een heerlijkheid op het grondgebied Grimbergen en Meise, en werd gesticht door de hertog van Brabant⁽³⁸⁾. Die heerlijkheid had de rang van baanderij en bekleedde een eerste-rangs positie onder de adel. De Van Boechouts waren nauw verwant met adellijke families van Brabant en Luik.

Daniël werd geboren rond 1450-1455⁽³⁹⁾ als tweede zoon van Jan van Boechout (ca. 1420 - ca. 1487) en Joanna van Vianen (1420-1502). De Van Boechoutes waren op dat moment nog niet in het bezit van het Land van Boelare, dat gebeurde pas rond 1466. Jan van Boechout werd heer van Boelare na de dood van zijn oom Pieter van Reingersvliete. Deze baron bleef kinderloos waardoor hij werd opgevolgd door de oudste zoon van zijn zuster Aliane van Reingersvliete, die getrouwd was met ridder Gilles van Boechout, kastelein (burggraaf) van Brussel⁽⁴⁰⁾. Gillis was slechts de derde zoon van de heer Van Boechout, Daniël III, en dus geen erfgenaam van het domein Boechout.

Zijn zoon Jan werd eerder al, door zijn huwelijk met Joanna van Vianen in 1440, heer van Beverweerd en Odijk. Odijk was een heerlijkheid met het kasteel Beverweerd op een eilandje langs de Kromme Rijn bij het dorp Werkhoven, nabij Utrecht (Werkhoven en Odijk zouden later fusioneren met de gemeente Bunik). Joanna was de enige dochter en erfgename van Gijsbrecht van Vianen, heer van Beverweerd. De Vianens waren verwant met andere adellijke families in de noordelijke Nederlanden zoals Van Borsele. Jan en Joanna kregen vier kinderen: twee jongens, Jan en Daniël, en twee meisjes Katherine en Clémence.

Daniël bracht zijn jeugd vooral door op Beverweerd want zijn kinderjaren

⁽³⁵⁾ J. VAN WAESBERGHE, *Gerardi Montium sive altera imperialis Flandriae metropolis eiusque Castellania*, Brussel, 1627, p. 183-185; A. DE PORTEMONT-P. CATTELEIN (vert.), *Historisch onderzoek naar de Stad Geraardsbergen*, Geraardsbergen, 1996, deel II, p. 136-137.

⁽³⁶⁾ J. VAN WAESBERGHE, *op. cit.* p. 95; V. FRIS, *Geschiedenis van Geeraardsbergen*, Gent, 1911, p. 154-155; M. VAN TRIMPONT, *Het land en de baronie Boelare*, Geraardsbergen, 1998, p. 156.

⁽³⁷⁾ M. VAN TRIMPONT, *op. cit.*, Geraardsbergen 1998, p. 156.

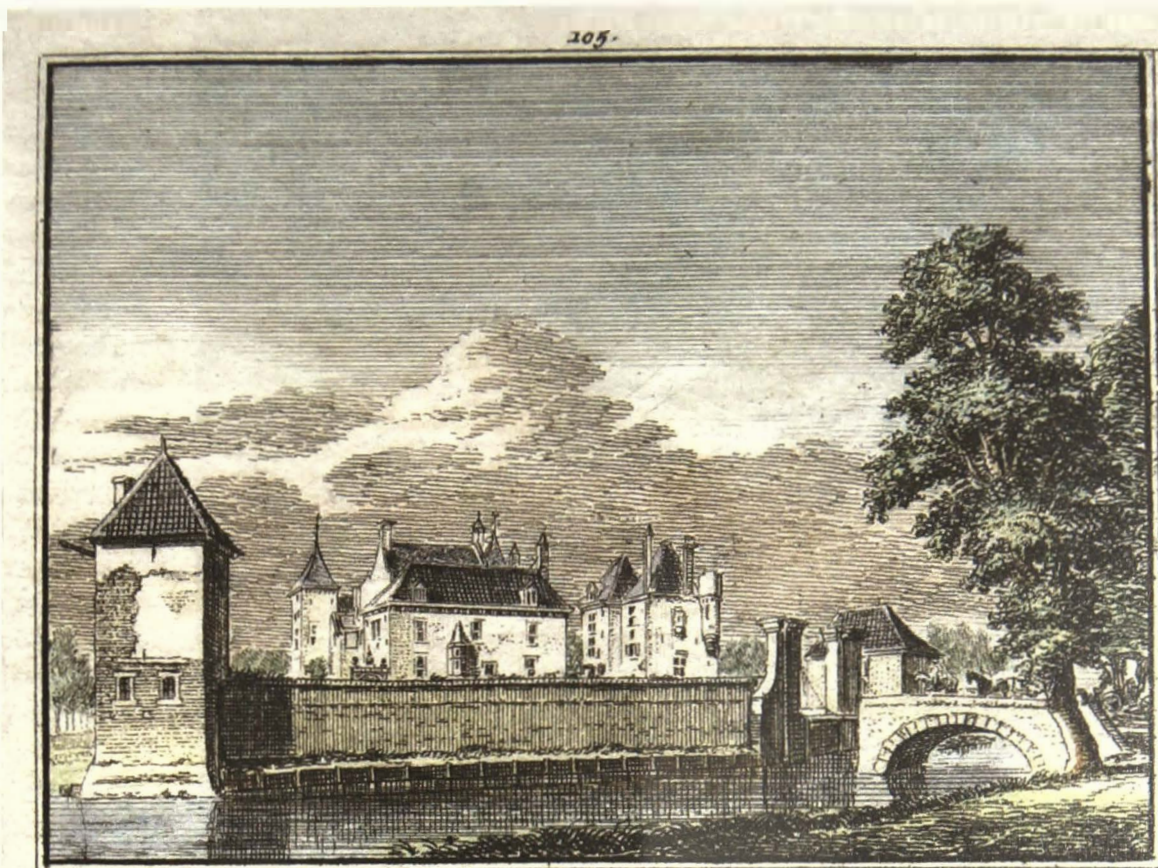
⁽³⁸⁾ De naam Boechout komt voor in verschillende varianten: Bouchout, Bouchoute uit boko 'beuk' + hulta 'bos', dus beukenbos. De uitspraak is boek-hout. De oudste attestaties voor het landgoed in Meise zijn Bocholt (1201) en Bochout (1223), zie M. GYSELING *Toponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (voor 1226)*, deel I, Tongeren, 1960, p. 155.

⁽³⁹⁾ Volgens genealogen ca. 1450, volgens Campbell ca. 1455. Daniëls ouders trouwden in 1440 (zie L. GALESLOOT, *Inventaire des archives de la Cour féodale de Brabant*, Brussel, 1870, vol. I, p. 134). Daniëls jongere zuster Catherine werd geboren in 1456 (L. GALESLOOT, *op. cit.*, p. 176).

⁽⁴⁰⁾ Als kastelein of burggraaf was Boechout een hoge functionaris, zo wat te vergelijken met een garnizoenscommandant. Hij zetelde op het hertogelijk paleis op de Coudenberg, het militair administratief en gerechtelijk centrum van het hertogdom en voerde zo het bevel over de hertogelijke burcht. Zie C. NOPPEN, *De Heren van Boechout en hun waterburcht te Meise*, Brussel, 1991, p. 60.

⁽⁴¹⁾ Dit was ook een triest dieptepunt in de geschiedenis van Geraardsbergen, zie V. FRIS, *Geschiedenis van Geeraardsbergen*, Gent, 1911, p. 115-140; E. DE MAESSCHALCK, *De Bourgondische Vorsten (1315-1530)*, Leuven, 2008, p. 137-139.

Daniël van Boechout
bracht zijn jeugd voor-
namelijk door in kasteel
Beverweerd te Werkhoven
nabij Utrecht,
de woonplaats van zijn
moeder Joanna van Vianen.
(gravure door Jan
de Beijer uit Verheerlykt
Nederland, 1739)

Het HUIS BEVERWEERD.

werden gekenmerkt door onrust en oorlog in de Zuidelijke Nederlanden. Een periode van botsingen tussen het steeds meer centraliserende Bourgondische bestuur van Filips de Goede en 'stadsstaten' zoals Gent en zijn bondgenoten waaronder Geraardsbergen, met als triest hoogtepunt de Slag bij Gavere in 1453 ⁽⁴¹⁾. In 1476 liet Daniël zich inschrijven in de Universiteit van Leuven ⁽⁴²⁾. Toen zijn oudere broer Jan echter koos voor het priesterschap werd Daniël erfgenaam van Boelare en van Beverweerd. Jan van Boechout was als kanunnik verbonden aan het kapittel van de Dom van Utrecht ⁽⁴³⁾. In 1487 trouwde Daniël met Maria van Luxemburg, dochter van Jacob

van Luxemburg, heer van Fiennes en ridder van het Gulden Vlies. Het echtpaar kreeg twee dochters. De oudste (en dus erfgename), Maria (1495-1563), trouwde met Hugues de Lannoy, heer van Rollencourt (†1528). Zij waren de grootouders van Anne van Egmont, gravin van Buren (1533-1588), de eerste vrouw van Willem de Zwijger, prins van Oranje. De jongste dochter Françoise trouwde met Richard de Mérode, heer van Frentzen.

Eerder zagen we al dat Daniël in dienst was van bisschop David van Bourgondië en, na diens dood in 1496, geruime tijd "chambellan" 'raadsheer-kamerling' was aan het hof van Filips de Schone.

Tussen 1517 en 1524 verbleef Daniël meestal in Duurstede, de belangrijkste bisschoppelijke residentie van Filips van Bourgondië, waar hij slotbewaarder was. Zijn kamer was in de grote toren die in 1533 nog steeds bekend stond als "mijns heeren van Boelaers camer" ⁽⁴⁴⁾. Toen Filips werd aangesteld als bisschop van Utrecht en als wereldlijk heer van het Sticht stelde hij een regeeringsraad samen waarin ook Daniël van Boechout zetelde. Volgens Sterck was deze 'aanzienlijk Zuidnederlands edelman' de enige die van buiten het Sticht kwam, hoewel hij onder bisschop David van Bourgondië al gefungeerd had als kastelein van het slot Ter Horst. De nieuwe bisschop stelde hem

⁽⁴²⁾ Ingeschreven als Daniël van Boechout van het bisdom Utrecht: L. CAMPBELL, *op. cit.*, p. 28: 'Ex lilio ... Daniel de Bouchoute, Traj. Dioc.'.

⁽⁴³⁾ Zijn grafsteen bevond zich in de Dom. Deze steen was ingelegd met koperen platen, vermoedelijk in het ruitvormige middenveld het wapen. In de vier hoeken van het Gothisch randschrift waren in vierpassen de vier kwartieren of Evangelistensymbolen. Het opschrift luidt: *Anno dñi millesimo quingētesimo septimo mensis february die septima obiit nobilis et generosus dñs Johānes de Bouchout canonicus trajectē cui⁹ anima requiescat in pace* (In het jaar onzes Heren 1507, op de zevende dag van de maand februari overleed de edele en grootmoedige heer Johannes van Boechout, kanunnik van Utrecht, wiens ziel ruste in vrede). E.J. HASLINGHUIS EN C.J.A.C. PEETERS, *De Dom van Utrecht*, 1965, p. 385.

⁽⁴⁴⁾ J. STERCK, *op. cit.* p. 243 en 306-307: 'In de yersten opten Toorn in myns Heeren van Boulers camer'. De kamer van Daniël van Bouchout, heer van Boulaer, Schendelbeke, Beverwaerd en Odijk, pair van Vlaanderen en kastelein van Brussel... Het vertrek bevond zich in de thans nog bestaande vervallen oude donjon van het slot, vermoedelijk op de 1ste verdieping.

niet alleen als raadsman aan, maar ook tot slotvoogd van Duurstede. Meer nog, Daniël werd Filips' vertrouweling en bij afwezigheid van de bisschop trad hij in het Nedersticht als stadhouder van hem op ⁽⁴⁵⁾.

In zijn testament van 12 april 1518 echter, drukte Daniël zijn wens uit om te begraven te worden in Geraardsbergen. Om elke betwisting tussen zijn twee dochters te voorkomen ging Daniël op 6 oktober 1523 over tot de verdeling van zijn bezittingen. Daniël stierf in 1525, een jaar na zijn vriend Filips van Bourgondië, al spreken sommige bronnen over 1527 ⁽⁴⁶⁾. De baron werd begraven in zijn geliefde kapel van Onze-Lieve-Vrouw op enkele meters van Gossaerts beroemde *Aanbidding der Koningen*. Ook zijn oudste dochter, Maria van Boechout, wenste volgens haar testamentaire beslissing van 1562 naast haar ouders begraven te worden, wat dan ook het jaar daarop gebeurde ⁽⁴⁷⁾.

Wie bestelde het schilderij?

Uit verschillende bronnen weten we dat *de Aanbidding der Koningen* van Jan Gossaert werd geschilderd voor de Onze-Lieve-Vrouwekapel in de Sint-Adriaansabdij onder het bestuur van Jan (Joannes) de Broedere alias Coppenolle die abt was van 1506 tot 1526. De abt was afkomstig van de streek, meer bepaald van het nabijgelegen Moerbeke waar de familie De Broedere het landbouwdomein Coppenolle bewoonde, een bezit van de abdij ⁽⁴⁸⁾. Vandaar dat men ook de naam Jan van Coppenolle terugvindt bij geschiedschrijvers zoals

Volgens kunsthistoricus Graham-Dixon is de afbeelding van Caspar eigenlijk het portret van abt Jan de Broedere, maar volgens kunsthistoricus Lorne Campbell werd het schilderij besteld door Daniël van Boechout. Misschien is dit wel een afbeelding van de opdrachtgever, de heer van Boelare?
Detail van "de Aanbidding der Wijzen" door Jan Gossaert. (National Gallery, Londen)

De Portemont en Fris ⁽⁴⁹⁾. Volgens de Engelse kunsthistoricus Andrew Graham-Dixon is De Broedere op het Driekoningentaferel van Gossaert geïdentificeerd als de knielende koning Caspar ⁽⁵⁰⁾. Nog volgens Graham-Dixon is het gezicht van de knielende Caspar te realistisch in vergelijking met de rest van het taferel en heeft het gezicht van Caspar het voorkomen van een portret. Daarom lijkt het wel dat De Broedere de opdrachtgever was. De Sint-Adriaansabdij beleefde in het

begin van de 16de eeuw haar hoogste bloeiperiode. Het klooster werd bestuurd door abt De Broedere. Het aantal religieuzen was nooit groter dan op dat ogenblik, de regel van Sint-Benedictus werd er trouw nagevolgd. Op materieel gebied waren het voor de abdij glansrijke jaren. Volgens G. Van Bockstaele is dit wellicht het hoogtepunt geweest in de geschiedenis van de Sint-Adriaansabdij, zowel op economisch als op cultureel gebied ⁽⁵¹⁾. Nieuwe gebouwen werden opgericht, zoals het abtswartier en de hoeve, aan het abdijsklooster laat hij veranderingen aanbrengen en ook aan de Sint-Lukaskerk, de oude parochiekerk aan de ingang van de abdij, gebeuren er ingrepen. De crypte achter het kerkkoor vormt hij om tot een nieuwe kapel gewijd aan Onze-Lieve-Vrouw. Geschiedschrijvers trokken hieruit wellicht de verkeerde conclusie dat De Broedere (de abdij) deze bouwwerken betaalde. Zo schrijft J.K. Steppe 'dat alle kronieken van de abdij dit schilderij situeren op het altaar van de kapel van Onze-Lieve-Vrouw achter het koor. Vermits dit altaar en deze kapel werden opgericht door Joannes de Broedere, is het ook waarschijnlijk dat het schilderij in kwestie door deze abt bij Jan Gossaert werd besteld' aldus Steppe ⁽⁵²⁾, maar is dat wel zo?

De Onze-Lieve-Vrouwekapel was ongeveer 13 meter lang en is te zien op enkele afbeeldingen en plannen ⁽⁵³⁾. De crypte was de begraafplaats van enkele abten en monniken, maar ook edelen uit de streek kregen er hun laatste rustplaats. Sommige grafstenen bleven bij de uitbreiding tot

⁽⁴⁵⁾ J. STERK, *Philips van Bourgondië 1465-1524: bisschop van Utrecht, als protagonist van de renaissance, zijn leven en maecenaat*, Zutphen, 1980, p. 37.

⁽⁴⁶⁾ L. CAMPBELL, *op. cit.*, p. 28.

⁽⁴⁷⁾ G. VAN BOCKSTAELE, *Het cultureel erfgoed van de Sint-Adriaansabdij van Geraardsbergen 1096-2002*, Geraardsbergen, 2002, p. 166; M. VAN TRIMPONT, *op. cit.*, Geraardsbergen, 1998, p. 173.

⁽⁴⁸⁾ G. VAN BOCKSTAELE, *900 jaar Sint-Adriaansabdij*, Geraardsbergen, 1981, p. 27.

⁽⁴⁹⁾ A. DE PORTEMONT, *Recherches historiques sur la Ville de Grammont*, Gent, 1870, p. 217: "Jean Coppenholle ou de la Croix..."; V. FRIS, *Geschiedenis van Geeraardsbergen*, Gent, 1911, p. 420: "Jan de Broedere bijgenaamd van der Crusen of Coppenolle."

⁽⁵⁰⁾ A. GRAHAM-DIXON, *The Adoration of the Kings by Jan Gossaert also called Mabuse in The Sunday Telegraph "In the Picture"*, 06-01-2002.

⁽⁵¹⁾ G. VAN BOCKSTAELE, *900 jaar Sint-Adriaansabdij*,..., p. 27.

⁽⁵²⁾ K. STEPPE, *op. cit.*, p. 40-41.

⁽⁵³⁾ L. CAMPBELL, *op. cit.*, p. 25.

kapel, behouden ⁽⁵⁴⁾.

Abt De Broedere zelf werd onder een 'blauwe steen' in de kapel begraven ⁽⁵⁵⁾. In de kerk waren er echter meer leken dan abten en monniken begraven ⁽⁵⁶⁾. Dit komt omdat de abdij oorspronkelijk geen echt kerkgebouw bezat. De "abdijskerk" waarvan in tal van publicaties sprake is, bleef eeuwenlang beperkt tot een koor, want de eigenlijke kerk was Sint-Lukas, de oudste parochiekerk van de bovenstad ⁽⁵⁷⁾. Meer nog, er was zelfs lange tijd geen rechtstreekse verbinding tussen het klooster en de kerk. Het zou zelfs tot 1627 duren voordat de abdij volledig werd opgeslorpt door de kerk ⁽⁵⁸⁾. Een speciale plaats was aan de heren van Boelare voorbehouden. Een voorrecht dat ze hadden van vóór de stichting van de abdij en zelfs vóór de stichting van de stad zelf gezien de Sint-Lukaskerk en ook de baronie Boelare ouder zijn dan de stad ⁽⁵⁹⁾. Daar komt nog bij dat Stefaan II van Boelare samen met de graaf van Vlaanderen aan de basis lag van de stichting van de abdij in Geraardsbergen. In de kerk trof men trouwens een grote verzameling van wapenschilden en blazoenen aan. Niet alleen het wapen van de overledene sierde zijn grafsteen, maar ook zijn kwartieren en soms die van zijn partner. Het meest opvallende waren echter de kleurrijke blazoenen die aan de pijlers van de kerk ophingen. Volgens G. Van Bockstaele hadden auteurs al in de 16de eeuw oog voor de vele blazoenen en wapens die

De kapel van Onze-Lieve-Vrouw is te zien links, achter het koor van de kerk. Hier hing het Driekoningtafereel van Gossaert. Het witte gebouw naast de kapel is de sacristie, maar die werd later gebouwd. Detail uit het schilderij met zicht op de abdij van Petrus Canive (Abdijmuseum, Geraardsbergen).

in de Sint-Adriaansabdij aanwezig waren. De heren van Boelare waren trouwens zeer gevoelig voor de juiste plaats van hun blazoenen ⁽⁶⁰⁾. Een belangrijk document in verband hiermee is het testament van Daniël van Boechout van 12 april 1518. Daarin werd met de goedkeuring van

abt De Broedere bepaald dat de baron en zijn vrouw, Maria van Luxemburg, in de Onze-Lieve-Vrouwekapel achter het koor zouden begraven worden. Het echtpaar van Boechout had meer dan waarschijnlijk de kosten betaald voor de bouw van de kapel ⁽⁶¹⁾. Ze kozen een witte grafsteen, "een schoone

⁽⁵⁴⁾ "In d'abdie van Sint Adriaens, achter de choor, in Onse Vrauwe capelle licht, int' harnas, met zijn wapen zeer triomphant, daer staet: Cij gist noble homme monsieur Rogier de Gavre d'Escornaij, ch[eva]ll[i]er, sr de Hoornebeke, obiit 1456, le 21 d'octobre": J. DE BÉTHUNE, *Epitaphes et monuments des églises de la Flandre au XVIme siècle, d'après les manuscrits de Corneille Gaillard et d'autres auteurs*, Brugge 1897-1900, p. 111.

⁽⁵⁵⁾ G. VAN BOCKSTAELE, *Het cultureel erfgoed van de Sint-Adriaansabdij van Geraardsbergen 1096-2002*, Geraardsbergen, 2002, p. 160.

⁽⁵⁶⁾ *Ibidem*, p. 166.

⁽⁵⁷⁾ Algemeen wordt aangenomen dat de kerk van de Frankische nederzetting Hunnegem (in de huidige benedenstad) ouder is, maar deze (agrarische) westelijke oever maakte oorspronkelijk geen deel uit van de omwalde verdedigingsstad die gebouwd is rond de Sint-Lukaskerk op de oostelijke oever.

⁽⁵⁸⁾ G. VAN BOCKSTAELE, *op. cit.*, p. 63; zie ook p. 20: in een document van 1490 staat dat er tussen de parochie Sint-Lukas en de abdij, waarbij de monniken met goedkeuring van de Geraardsbergse schepenen, langsheen de kerk een doorgang mochten bouwen. Hierdoor zou men de zwaar beschadigde kerk beter kunnen herstellen en bovendien een verbinding met de abdij realiseren (Rijksarchief Gent, *Archief van de Sint-Adriaansabdij*, regestnr. 370 en inventarisnr. 803).

⁽⁵⁹⁾ J. DE RO & F. VAN TRIMPONT, *Jean-Baptiste Gramaye 'Gerardimontium Oppidum' (1611) De oudste geschiedschrijving van de stad Geraardsbergen*, Geraardsbergen, 2004, p. 64.

⁽⁶⁰⁾ *Ibidem*, p. 176.

⁽⁶¹⁾ L. CAMPBELL, *Jean Gossart The Adoration of The Kings...*, p. 25; G. VAN BOCKSTAELE, *op. cit.*, p. 166.

trionfante hooghe verheven tombe op d'italiaensche maniere" (62). Het lijkt eveneens dat de baron niet alleen financieel verantwoordelijk was voor de bouw van de Onze-Lieve-Vrouwkapel, maar ook voor de aankleding ervan met de schilderijen van Jan Gossaert. Meer zelfs, de Onze-Lieve-Vrouwkapel was zelfs enige tijd bekend als de kapel van de heer van Boelare (63).

Gossaert schilderde het Driekoningtontafereel tussen 1510 en 1515, maar dat was niet het enige paneel. Uit de bescheiden van de abdij blijkt dat er nog andere schilderijen van hem aanwezig waren. In de kapel van de Heilige Nathalia (64) hing een *Laatste Oordeel*, boven het altaar van de Heilige Drievuldigheid prijkte een *Gekruisigde Christus* en volgens oude getuigenissen waren er nog andere werken van Gossaert te zien (65). Jammer genoeg zijn deze werken tot de dag van vandaag spoorloos.

Van 1508 tot 1524 was Gossaert in dienst van Filips van Bourgondië en hoewel de juiste voorwaarden van zijn contract niet gekend zijn, lijkt het onwaarschijnlijk dat hij voor andere opdrachtgevers zou werken zonder de instemming van Filips.

Daarom lijkt het logisch na te gaan wie de link is tussen Filips van Bourgondië en de mogelijke opdrachtgevers van het Driekoningtontafereel, Jan de Broedere en Daniël van Boechout.

In bronnen en publicaties over de

Sint-Adriaansabdij kunnen we geen enkele link vinden van Jan de Broedere met Filips van Bourgondië. Er is slechts één aanwijzing dat De Broedere aan het hof van Margaretha van Oostenrijk in Gent werd uitgenodigd voor de vieringen van Palmzondag, Witte Donderdag en Goede Vrijdag in april 1511 (66). Heeft hij daar misschien Filips ontmoet?

Anderzijds weten we dat er een sterke vriendschapsband was tussen Daniël van Boechout en Filips van Bourgondië. Jan Gossaert kwam in Filips' dienst vanaf 1508. Het is meer dan waarschijnlijk dat Daniël van Boechout in die periode ook Jan Gossaert ontmoette, en dat de twee elkaar goed kenden.

Hoger zagen we al dat Filips en Daniël in dezelfde periode werkten voor de oude bisschop David van Bourgondië. Daniël was slotbewaarder van Ter Horst en Filips van Duurstede, twee kastelen van de bisschop. Daniël leerde Filips misschien al kennen tijdens de woelige periode van opstanden van de Gentenaars tegen Maximiliaan van Oostenrijk in de jaren 1490, maar alleszins aan het hof van Filips de Schone (67). We zagen eveneens dat Daniël één van de kamerheren was aan het hof van Filips de Schone, een plek waar Filips van Bourgondië vaak vertoefde. Een ander bewijs vinden we opnieuw in het verslag van Geldenhouwer. Die maakte de laatste dagen van Filips

van Bourgondië mee en in zijn *Vita Philippi* citeert hij de bisschop op zijn sterfbed: "Ik heb een testament gemaakt, bekrachtig dat en stel als executeurs hiervan behalve de met name beschreven Floris, graaf van Buren, Jan, graaf van Bergen, Antoine, graaf van Hoogstraten, en u", zei hij, 'Heer van Boelare aan'. Deze immers die van alle edelen hem het dierbaarst was stond erbij", aldus nog Geldenhouwer. Toen Filips stierf, was Daniël dus één van de executeurs van zijn testament. De baron van Boelare erfde meerdere waardevolle zaken van zijn vriend (68).

Campbell besluit dat Daniël van Boechout de vanzelfsprekende link is tussen Jan Gossaert en de Sint-Adriaansabdij van Geraardsbergen, gezien Daniël van zijn vriend Filips verkreeg om Gossaert niet alleen *De Aanbedding der Koningen* te laten schilderen, maar tevens de drie andere werken die ooit in de abdijskerk hingen. Omdat Gossaert alleen voor Filips en de Bourgondisch-Habsburgse dynastie werkte, werd de kunstenaar dan ook door zijn werkgever vergoed en niet door de abdij. Er zijn in de archieven van de abdij ook geen betalingen aan Gossaert teruggevonden.

Het schilderij verhuist

Zoals bekend kende de cultus van Sint-Adriaan in de late middeleeuwen een grote verbreiding. De heilige werd aangeroepen tegen pest en besmettelijke ziekten. Niet alleen uit de

(62) J. DE BETHUNE, *Epitaphes et monuments des églises de la Flandre au XVIe siècle, d'après les manuscrits de Corneille Gaillard et d'autres auteurs*, Brugge 1897-1900, p. 104-5, 111-12; G. VAN BOCKSTAELE, *Het cultureel erfgoed van de Sint-Adriaansabdij...*, p. 166-167.

(63) L. CAMPBELL, *Jean Gossart The Adoration of The Kings...* P. 25.

(64) Nathalia was gehuwd met Adrianus, die als martelaar zou sterven in 304 na Chr. tijdens de christenvervolgingen onder keizer Diocletianus. Zij ondersteunde haar man en anderen tijdens hun martelingen. Zij verkleedde zich als jongen om bij hen te raken. Toen het lichaam van Adrianus verbrand werd en een storm het vuur doofde slaagde zij er in om een hand te bemachtigen en bewaarde het als relikwie.

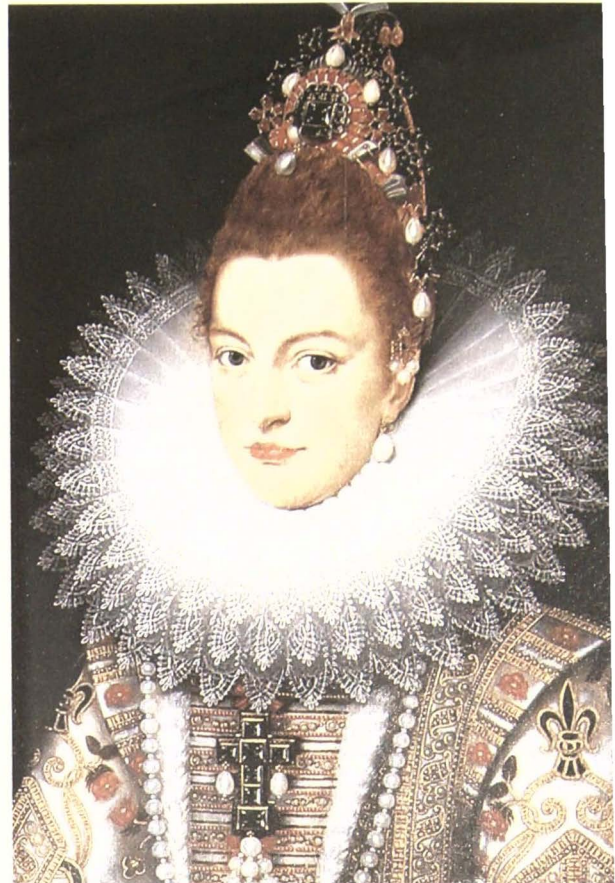
(65) B. RUTEAU, *La vie et martyre de S. Adrien tuteur de la ville de Grammont, patron contre la peste et de sa S. Compagne Natalie*, Aat, 1637, p. 229: "... Jean de Maubeuge excellent peintre, duquel ils ont encore des rares pieces, comme celle du iugement en la Chapelle de S. Natalie, celle de la Crucifixion à l'autel privilégié & autres".

(66) M. BRUCHET & E. LANCIEN, *L'itinéraire de Marguerite d'Autriche, gouvernante des Pays-Bas*, Lille, 1934, p. 86.

(67) G. DOUTREPONT & J. JODOGNE, *Chroniques de Jean Molinet*, vol. II, Brussel 1935-1937, p. 241.

(68) Uit de inventaris van slot Duurstede van februari 1529: fol. V *Een teers van pomum, ambre mit een lint an den hals te dragen* (N.B. in margine) *de heere van Boulter heeft dit gehat ('teers': langwerpige voorwerp, een soort amberappel. Fol. IX^v Een stuck blauw fluweels XXVI ellen lanck of daeromtrent ende heeft gehadt de heere van Boeler. Twee costelicke goude ringenn d'een mit een torkois groot ende schoen ende d'ander mit een camahue, ende heeft genomen gehadt de voerscreven heere van Boelaer. Fol. XXVI^v Een bedde daerup poluwe, cussens, deken ende zijn andere toebehoiren, 'twelck men seit dat die heere van Boulter heeft. Mynjoncker van Boulter affirmeert, dattet myn Heer hem gegeven heeft. Fiips zou het dus aan zijn raad en slotvoogd Daniël van Boechout, heer van Boelare, geschonken hebben. J. STERK, op. cit., p. 222, 227, 248.*

1600: Na hun bezoek aan de Sint-Adriaansabdij in Geraardsbergen kochten de aartshertogen Albrecht en Isabella Gossaerts Driekoningentaferel. Schilderijen van Frans Pourbus de Jongere uit 1599. (Groeningemuseum, Brugge)

Nederlanden kwamen pelgrims naar de Sint-Adriaansabdij, maar ook uit Frankrijk, Engeland en andere landen stroomden bedevaarders toe. De bedevaartplaats werd zo beroemd dat men in de kronieken niet meer de naam van de stad Geraardsbergen vermeldde, maar Adrianopolis 'de stad van Adriaan' ⁽⁶⁾. De Bourgondische hertogen, zoals Filips de Goede, verleenden hun bijzondere bescherming aan de abdij. De Franse koning Lodewijk XI verbleef er tot twee maal toe en deed belangrijke schenkingen aan het heiligdom. De Habsburgse vorsten Maximiliaan van Oostenrijk, Filips de Schone en Karel V, beginstigden het Geraardsbergse bedevaartsoord en bekommerden zich om zijn bloei. Na het glansrijke abbatiaat van Joannes de Broedere braken er echter voor de Sint-Adriaansabdij minder rooskleurige tijden aan. Waal-

se abten kregen het bestuur van het klooster in handen en vele goederen werden verkocht. Simon de Warlusel, die abt was van 1560 tot 1583, verkocht een groot gedeelte van de waardevolle voorwerpen en kunstwerken, vaak zonder medeweten van zijn monniken ⁽⁷⁾. De godsdienstoorlogen van 1576 – 1584 berokkenden veel schade aan het kunstpatrimonium van de Sint-Adriaansabdij en versnelden de achteruitgang van het klooster. De monniken moesten hun abdij ontvluchten, de gebouwen bleven geruime tijd leeg staan en werden zwaar verwoest, maar "de Aanbidding de Koningen" bleef echter ongeschonden ⁽⁸⁾. Onder het bestuur van Hiëronymus de Monceaux (1588 – 1606) kon er begonnen worden om de geleden schade te herstellen, maar daarvoor was er natuurlijk geld nodig. Toen de landvoogden, de

aartshertogen Albrecht en Isabella, van Oudenaarde naar Brussel terugkeerden, overnachten ze in de Sint-Adriaansabdij, gingen er ter bedevaart en aanschouwden de prachtige schilderijen van Jan Gossaert ⁽⁹⁾. Hun bewondering ging vooral uit naar het Driekoningentaferel. De aartshertogen verzochten abt Monceaux dit meesterwerk te verkopen, iets wat de prelaat graag toestond gezien hij het geld goed kon gebruiken om de abdij verder te restaureren na de verwoestende godsdienstoorlogen. Op 5 april 1601 betaalde aartshertog Albrecht 2.100 gulden aan de abt en op 18 mei 1601 werd schilder Gijsbrecht van Veen uit Brussel naar Geraardsbergen gezonden om de *Aanbidding* op te halen. Het verhuisde naar de kapel van het kasteel op de Coudenberg in Brussel in 1603 ⁽¹⁰⁾.

⁽⁶⁾ G. VAN BOCKSTAAL, *Het cultureel erfgoed...*, p. 212.

⁽⁷⁾ *Ibidem*, p. 22.

⁽⁸⁾ *Ibidem*, p. 22-23.

⁽⁹⁾ J. VAN WAESBERGHE, *Gerardi Montium sive altera imperialis Flandriae metropolis eiusque Castellania*, Brussel, 1627, p. 178; B. RUTHE, *La vie et martyre de S. Adrien...*, p. 228-9.

⁽¹⁰⁾ Dit paleis werd gebouwd door de hertogen van Brabant en later uitgebreid door Filips de Goede en keizer Karel V, toen Brussel de hoofdstad werd van het Bourgondische deel van het Habsburgse Rijk Voor de geschiedenis van de kapel en het paleis, zie A. SMOLEK-MEYNARE & A. VANRIE (dir.), *Het paleis van Brussel. Acht eeuwen kunst en geschiedenis*, Brussel, 1991.

De brand van het kasteel op de Coudenberg van 1731 door G. Van Auwerkerken. Het Driekoningentaferel van Gossaert hing in de hofkapel. We zien op de afbeelding de achterkant van de kapel, de koorzijde, dat is het hoge gebouw rechts met de smalle hoge spitsboogvensters. (Broodhuismuseum, Brussel).

De overige werken van Gossaert waren nog in de abdij aanwezig in 1637 en volgens een andere kroniek ook bij de aanvang van de 18de eeuw, maar in een inventaris van 1791 was er alleen nog sprake van *het Laatste Oordeel*. Met de Franse omwentelingen op het einde van de 18de eeuw verdween dit schilderij wellicht met de laatste abt, Gislenus van Haevermaat, die de partij van de Oostenrijkers was toegedaan. Hij nam de wijk naar Oostenrijk en voerde een reeks kostbare

voorwerpen uit de kloosterschat met zich mee. In 1796 werd de abdij door de Franse overheid overgenomen en nadien verkocht aan de Gentenaar E. Piers. Hij liet vervolgens de kerk met zijkapellen en zowat twee derden van het abdijcomplex afbreken. Piers verkocht het gros van de gesloopte materialen. Er bestaan nog twee schilderijen van het abdijcomplex geschilderde door Petrus Canive met de situatie kort voor de afbraak. Een deel van de kerk en de crypte zit wellicht nog

onder de grond in afwachting van mogelijk archeologisch onderzoek.

Maar terug nu naar *de Aanbidding der Koningen*. Het paneel werd in de altaarlambrisering van de hofkapel van de Coudenberg geplaatst. Daarvoor moest het marmeren altaar, dat door Jan Mone werd ontworpen, ontmanteld worden en verhuizen naar de kathedraal van Brussel. In diverse werken van de 17de en de 18de eeuw wordt *de Aanbidding* vermeld ⁽⁷⁴⁾.

⁽⁷⁴⁾ Drie beschrijvingen geven ons bijzondere informatie: die van François-Nicolas Baudot, heer van Buisson-Aubenay, een Fransman die de Lage Landen meerdere keren bezocht in de periode 1623 – 1627; die van Chifflet en die van Losano die in het kasteel werkte in de periode 1692 – 1712, zie verder L. CAMPBELL, *Jean Gossart The Adoration of The Kings*.... p 4, die tal van voorbeelden citeert: MIRAEUS, *De Vita Alberti pii, sapientis, prudentis Belgarum principis commentarius*, Antwerpen, 1622, p. 97–9: '... "Ioanni Malbodio" (cujus opus eximium, grandi aere à Gerardimontano Abbate redemptum, in sacello palatii Bruxellensis collocauit)'; notities van Peeter Stevens (1590–1668) in Mander's 'Schilder-Boeck': 'Ditto Mabuse heeft oock gemaect een schoon stuck dat staet tot Brussel inde Capelle oft Hoff. Het subiect is van de drij Coninghen. Heeft synen naem daer in gestelt, staet alsoo omden hals van een figuer geschreven: Jannyn Goussaert de Mabuse' (gepubliceerd door J. BRIELS, *Amator Pictoriae Artis, De Antwerpse kunstverzamelaar Peeter Stevens*, in *Jaarboek van het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten*, Antwerpen, 1980, p. 213); L.-P. GACHARD, *Voyage du P. Du Molinet en 1682 in Revue d Bruxelles*, mei 1839, p. 56: 'L'autel, qui est de marbre, a un tableau des plus beaux, de la manière d'Albert Durer'; J.-C. BRULÉ DE MONTPLEINCHAMP, *L'Histoire de l'archiduc Albert gouverneur general et puis prince souverain de la Belgique*, Keulen, 1693, p. 359: 'Il acheta à grand prix de l'Abbé de Grandmont une pièce de Jean de Maubeuge qu'on void encore dans la Chapelle de la Cour à Brusselle'; September 1693. J. GESSLER, *Le Journal de C. Huygens le jeune*, Brussel, 1933: 'in de Capel van 't Hoff, daer op den outaer een seer fraey stuck van Maubeuge staet. Is de Offerhande van Wijsen aen onse Heer'; H.F. VAN HEUSSEN, trans. H. VAN RYN, *Oudheden en gestichten van Zeeland, Uyt het Latijn vertaald, En met Aantekeningen opgehelderd*, Leiden, 1722, deel I, p. 81: 'De gemelde "Jan van Maubeuge" mengde zijne kleuren met water/ zoo als zijne andere schilderyen uytwijzen: te weten die deftige kruyshechting in de kerck van Tongerlo; en de aanbidding der drie koninkgen/ dwelke op 't outaer der Hof-kapelle te Brussel staat.'

Het bleef boven het altaar in de kapel tot de brand van februari 1731 die het kasteel op de Coudenberg verwoestte, maar gelukkig niet de kapel ⁽⁷⁵⁾. Het schilderij bleef ook na de brand nog enige tijd in de kapel hangen maar Karel van Lorreinen, die landvoogd van de Oostenrijkse Nederlanden was tussen 1741-1744 en 1749-1780, liet het uiteindelijk verplaatsen naar zijn paleis, het vroegere Hof van Nassau aan het huidige Koningsplein.

Na zijn dood in 1780 werd het verkocht aan een zekere Emmanuel-Marie de Cock (1742-1796) "*conseiller-pensionnaire-adjoint*" van Brabant ⁽⁷⁶⁾. Die verkocht het korte tijd later aan een Nederlander, een zekere M. Fullens uit Den Haag.

In mei 1787 was het kunstwerk opnieuw verhuisd, dit keer naar Engeland waar het te bewonderen was op een tentoonstelling van het veilinghuis Greenwood op Leicester Square, Londen. Op 26 april 1788 werd het door John Greenwood geveild, maar de koper bleef anoniem. In ieder geval was het tegen 1795 in het bezit van schrijver en handelaar Michael Bryan (1757-1821) die het een jaar later verkocht aan de grote verzamelaar Frederick Howard, 5de graaf van Carlisle (1748-1825). De graaf liet het in augustus 1796 plaatsen tussen andere 16de-eeuwse schilderijen in een kleine kamer op zijn landgoed Castle Howard in Yorkshire. Daar hing het schilderij achter gesloten luiken, die vervaardigd waren uit groene zijde met een houten omlijsting. Enkel bij bezoek werden de luiken geopend. Ook bij de nakomelingen van de graaf bleef het Driekoningentaferel enkele generaties hangen ⁽⁷⁷⁾. In 1884 werd het gerestaureerd door William Morrill in Londen. Uit een brief van 21 augustus 1884 van Sir Frederick Burton

aan George James Howard, de toekomstige graaf, krijgen we eveneens een beschrijving van de achterzijde van het schilderij: "*Morrill is getting on with your Gossaert. Perhaps I shall find it done today. It is a pity that you could not have seen the back of the panels (six in number), after the planing down. The nut brown oak, with its beautiful markings, is a picture in itself, not a wormhole in it, and the joining of the panels is so perfect that only the variation of the graining reveals it ...*" ⁽⁷⁸⁾.

Daarna verhuisde het paneel in 1885 naar een andere residentie van de graven van Carlisle, het kasteel Naworth in Cumberland. Kort voor zijn dood besloot George James Howard (1843-1911), de 9de graaf van Carlisle, het meesterwerk te verkopen aan de National Gallery. De graaf was een invloedrijk beheerder van het beroemde Londens museum en ging akkoord om *de Aanbidding* aan te bieden voor een prijs die aanzienlijk lager was dan de geschatte marktwaaarde. Onmiddellijk na zijn dood bood zijn weduwe het schilderij aan voor 40.000 Britse pond. De Britse regering Asquith voorzag 15.000 pond en de National Gallery 13.000. De rest kwam van giften van verschillende fondsen (Temple-West Fund, Loan Exhibition Fund, National Art Collection Fund) en personen (de graaf van Iveagh, de baron van Glenconner en Alfred de Rothschild). Sindsdien bevindt het werk zich in de National Gallery onder het nummer NG2790.

In een volgende artikel nemen we het schilderij onder de loep.

Besluit

Recent diepgaand onderzoek van Britse, Amerikaanse, Duitse en Belgische kunsthistorici naar het leven

en werk van Jan Gossaert brachten nieuwe feiten aan het licht over deze kunstenaar. Zoals bekend schilderde Gossaert voor de Sint-Adriaansabdij van Geraardsbergen vier werken waarvan het bekendste, *de Aanbidding der Wijzen*, als enige is bewaard en te bezichtigen is in de National Gallery in Londen. Omdat de kunstwerken besteld werden tijdens het bestuur van abt Jan de Broedere werd ook aangenomen dat hij de opdrachtgever was. Dit klopt echter niet. Het was de heer van Boelare, Daniël van Boechout, die de kunstwerken kon bestellen, dankzij zijn sterke vriendschapsband - Geldenhouwer noemt hem zijn beste vriend - met Filips van Bourgondië, Gossaerts werkgever.

Tevens kwamen heel wat interessante feiten over het leven van Daniël aan het licht. Daaruit blijkt dat hij wellicht niet vaak in Boelare vertoefde, maar veeleer in de regio Utrecht (het Sticht): Beverweerd, het landgoed langs moederszijde, in Duurstede en Rhenen als slotvoogd van de twee kastelen van de bisschoppen van Utrecht en aan de hoven van de Bourgondische hertogen. Toch pakte hij uit met zijn titel als baron van Boelare, die trouwens het hoogst in aanzien stond. Daarom wordt hij in Nederland meestal aangeduid als de heer van Boelare ⁽⁷⁹⁾.

Jan COPPENS
jan@giesbaargs.be

⁽⁷⁵⁾ Het staat op de inventaris van 1732 met schilderijen die gered werden uit de brand, zie M. DE MAEYER, *Albrecht en Isabella en de schilderkunst: bijdrage tot de geschiedenis van de XVII-eeuwse schilderkunst in de zuidelijke Nederlanden*, Brussel, 1955, p. 463.

⁽⁷⁶⁾ L. CAMPBELL., *Jean Gossart The Adoration of The Kings...* p. 4.

⁽⁷⁷⁾ *Ibidem*, p. 4-5.

⁽⁷⁸⁾ *Ibidem*, p. 5, voetnoot 22: Castle Howard archive J22/78.

⁽⁷⁹⁾ Boelare wordt in diverse varianten gespeld: *Boulair*, *Bouleir* vernoemd naar de Franse uitspraak van *Boulers*. Zie het register bij J. SIERK, *op. cit.* p. 324.